

FELSEFE DÜNYASI

2017/KIŞ / WINTER Sayı/Issue: 66
FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.
ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)
Doç. Dr. Necmettin PEHLİVAN (Ankara Üniv.)
Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122
Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2017, 750 Adet

Felsefe Sahnesindeki Yenilenme Bağlamında Frege’de “Sınn” Ve “Bedeutung” Mefhumları: Eleştirel Saptamalar Ve Bir Soru

MAKALE GELİŞ TARİHİ : 30.09.2017 / YAYINA KABUL TARİHİ: 30.10.2017

Ümit ÖZTÜRK*

1. Giriş ve Problemin Takdîmi

19. yüzyıl sonlarına doğru derinleşen bilimsel gelişmeler, özellikle matematikte Eukleides geometrisi dışında yeni geometrilerin imkân dâiresinde bulunduğu anlaşılması, müteâkıben de 20. yüzyıl başlangıçlarında bilimsel teorilerin ifâde vasatı matemantik-mantık dilinin son derece incelikli bir biçimde işlenmesi; felsefede, tamamen homojen olmayan ancak temel meseleleri ele alıfta *dil sahnesini*¹ esas kabul etme nedeniyle “Analitik Felsefe” denilen bir ekolü doğurmuştur. Genel bir düzlemde “dile dönüş (*linguistic turn*)” olarak idrâk edilen mezkûr ekol ve bağlı hareketlilik, Gözkân’ın ifâdeleriyle, “dil ortamının hakikatle düşünme arasında sadece saydam bir aracı olmadığını, bizzat bu ortamın felsefe meseleleri adı verilen meselelerin ortaya çıkmasını sağlayan zemin olduğunu, bu zeminin bizzat kendisinin yapısı anlaşılmadan felsefe meselelerinin asli doğalarının da anlaşılamayacağını” ileri sürmektedir.²

Tarihsel olarak bakıldığında, G. Frege, B. Russell, L. Wittgenstein, A. Tarski ve R. Carnap gibi isimlerin öncü fikirleriyle çatılan dile dönüş hareketinin, Dummet’ın nitelemesiyle, Frege’nin çalışmaları baş-

* Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü; Yrd. Doç. Dr.

1 Burada kullanılan “sahne” kavramına dâir fikri, elbette farklılıklar müstesna, Çitil’in çalışmalarına borçluyuz. Özellikle bkz. Ahmet Ayhan Çitil. “Sahne Kuramına Giriş: Çağdaş Sosyal Bilim Anlayışlarının Eleştirisi,” *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar*, ed. K. B. Tiryaki ve L. Sunar, Nobel Yayınevi, Ankara 2016, s. 19-47.

2 H. Bülent Gözkân. “Frege ve Aritmetiğin Temelleri,” *Gottlob Frege-Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Matematiksel-Mantıksal Bir İnceleme*, YKY, İstanbul 2008, s. 14.

langıç kabul edilerek anlaşılması mümkündür.³ Frege'nin, dilin gramatik değil mantıksal yapısını irdeleme düşüncesi, (tamamlanamamış olsa da) "matematik"i "mantık"a indirgeme projesi, özellikle, ilk basımı 1879'da yapılan *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens* (Kavram Yazısı, Aritmetiğin Formel Diline Göre Oluşturulmuş Bir Saf Düşünce Formel Dili) adlı çığır açıcı kitabı ve aritmetik hakkındaki eserleri, zikredilen felsefe kavrayışının olmazsa olmazlardandır. Bu eserler arasında, bilindiği üzere, Frege'nin kendisinden sonraki felsefeye damgasını vuran, sahip olduğu derinlik yönünden birçok filozofu etkileyen, genelde semantik veya anlam teorisine aid olarak kabul edilen, bununla birlikte içerimleriyle birlikte değerlendirildiğinde ontoloji ve epistemoloji alanlarının başucu ama özellikle de dil felsefesinin kurucu metinlerinden sayılan, onun 1892 tarihli "Über Sinn und Bedeutung"⁴ başlıklı makalesinin ayrı bir yeri vardır.⁵ Bu eser, dil

3 Akt. Gözkân. "Frege ve Aritmetiğin Temelleri," s. 16-17.

4 Gottlob Frege. "Über Sinn und Bedeutung," *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, s. 25-50. Eser için Türkçe ve İngilizce çevirilerle Almanca metinden yararlanılmış; daha çok yararlanılması vechiyle atıflar İngilizce çeviriye yapılmıştır.

5 Bilindiği üzere, birçok Batı kaynaklı felsefe metnindeki gibi, Frege'nin eserlerinin de Türkçede temel terimleri yönünden standart bir karşılığı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir yazarın farklı metinlerini, çoğu kez önceki çeviri metinlerle eleştirel bir diyalog kurmadan Türkçeye çevirme bu problemin başlıca nedenlerinden biridir. Sözelimi, Frege'nin "Über Begriff und Gegenstand" (*Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 16, 1892, 192-205) metninin, Türkçe "Kavram ve Nesne Üzerine" (çev. İlhan İnan ve Bahadır Turan, *Felsefe Tartışmaları*, 44, 2010, 103-119) başlıklı çevirisinde, burada irdelenecek olan "Über Sinn und Bedeutung" metninin temel terimlerinden "Bedeutung" için "gönderim" ve "belirtme" (terimin fiil hâli "bedeuten" için ise "gönderme yapmak" ve "anlamına gelmek") karşılıkları kullanılmıştır. Oysa "Çeviriye Önsöz" (İlhan İnan ve Bahadır Turan. "Çeviriye Önsöz: 'Kavram ve Nesne Üzerine,'" *Felsefe Tartışmaları*, 44, 2010, 100-102) başlıklı giriş yazısında, Frege'nin "Über Sinn und Bedeutung" eserinin daha önce Türkçeye "Anlam ve Yönetim Üstüne" (çev. H. Şule Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları*, 5, 1989, 7-23.) şeklinde çevrildiğinden bahsedilmiş, ancak "Bedeutung" kavramı için hem son bahsedilen çeviride kullanılan "yönetim" hem de yürürlükteki "imlem," "gönderim," "işâri anlam" gibi karşılıkların yanına bir yenisi eklenmiştir (Burada dikkat çekilmek istenen mesele, bir filozofun çeviri bir metninin, neden o filozofun önceki metinlerinin çevirileriyle zorunlu olarak terim yönünden bağlantı içinde olması gerektiği, neden bahis konusu yeni bir çeviride önceki çevirilerden farklı olarak yeni terimlerin önerildiği/kullanıldığı hususu değil, gerçekleştirilen yeni çeviride, mezkûr yenilenmenin neden yapıldığının irdelenmemesidir. Bildiğimiz kadarıyla, Türkçeye çevrilen eselerde nâdiren böyle bir husus problem hâline getirilir). Bu nedenle, diğer gerekçelerine yazımız içerisinde ayrıca dipnotlar üzerinden dikkat çekmeye çalışacağımız üzere, metnin asıl anlam bağlamını kuran terimleri ve bu terimlerle aynı kökten gelenleri, asıl dildeki hâlini koruyarak yazacağız.

sahnesinin ve bu sahnedeki unsurların gramer değil mantık bakımından araştırılmasını; özellikle de mezkûr sahneye aid kabul edilen iki temel mefhumun, “Sinn” ve “Bedeutung”un tezâhür ediş minvâllerinin tefriki üzerinden felsefe-bilim-matematik problemlerinin son derece yeni bir biçimde tetkik edilmesinin kapısını aralamaktadır. Frege’nin kendinden önceki, özellikle de Kant ile olan hesaplaşması bağlamında kısaca açılırsa makale, “eşitlik (*Gleichheit*)” veya “aynılık (*Identität*)” kavramlarına dâir bir soruyla, eşitliğin/aynılığın “nesne”ler (*Gegenstand*) arasında mı yoksa nesnelere “isim”leri (*Namen*) veya “işâret”leri (*Zeichen*) arasında mı bulunan bir ilişki olduğu sorusuyla başlar. Buradaki amaç, esâsı bakımından, Kant’tan devralınan analitik ve sentetik önermeler arasındaki ayrımın, hedefe *sentetik a priori* fikrinin alınarak sorgulanması; bilgiyi genişletmeyen “a=a” gibi bir deyiş (“analitik yargı”) ile bilgiyi genişleten “a=b” gibi bir deyişin (“sentetik yargı”) dil düzleminde tahlil edilmesidir. Gerçekleştirilebildiği takdirde bu amaç, Kant’ın, mantığın⁶ dahi kendisi sayesinde imkân dâiresinde bulunduğunu söylediği, “saf görü”nün (*reine Anschauung*) transendental cihetten işlenmesi ve bu işlenme zemininde nesnelere kuruluşu fikrine⁷ bir reddiye olacaktır. Bu hususu daha yakından idrâk adına kısaca hatırlatılırsa, Kant’a göre ister *a posteriori* ister *a priori* vasıfları hâiz olsun bir obje (*Objekt*) / nesne (*Gegenstand*),⁸ transendental bakımdan, saf bilinç (*Apperzeption*) ve hayalgücünün (*Einbildungskraft*) *bir’lik’te* işlenmesi sayesinde temsîl veya tasavurlar (*Vorstellung*) yoluyla bir yargı veya hüküm fiili (*Urtheil*) çatılarak tesis edilir. Bu minvâlde,

6 Bilindiği üzere burada kastedilen “mantık,” Kant’ın “transendental” sıfatıyla değil, “genel” sıfatıyla nitelediği klasik mantıktır.

7 Kant’ın sözleriyle, “(...) görümlerin tüm verilerini önceleyen ve bağlantılı olarak tüm nesnelere temsillerini mümkün kılan bilincin birliği (*Einheit des Bewußtseins*) olmaksızın, bizde hiçbir bilgi, dahası bunlar arasında hiçbir bağlantı (*Verknüpfung*) ve birlik (*Einheit*) doğamaz. Bu saf, aslî ve değişmez bilince (...) transendental bilinç (*transzendentaler Apperzeption*) adını vereceğim. Bu ismi ziyadesiyle hak ettiği, en saf objektif birliğin, yani *a priori* kavramların (uzay ve zamanın) birliğinin dahi, onun görümlere atfedilmesi (*Beziehung der Anschauungen*) yoluyla mümkün olmasından bellidir. O hâlde bilincin bu sayısal birliği (*numerische Einheit*) tüm kavramların *a priori* zemindir (*KrV*, A 107). Aynı şekilde “B Dedüksiyonu”nun tümü ilgili hususun değişik vechelerden tartışılmasından müteşekkildir (*KrV*, B 129-169).

8 Kant’ın “obje (*Objekt*)” ve “nesne (*Gegenstand*)” kavramları arasında tesis etmeye çalıştığı ayrım başlıbaşına bir araştırmanın problemi olduğundan ve ayrıca yazımızla doğrudan bağlantılı görülmediğinden bir yana bırakılmaktadır.

bir yönde kavramı "sinn'lich"⁹ kılmak, bir yönde ise o kavrama karşılık düşecek objeyi/nesneyi görüde serimlemek (*darzulegen*) gerekmekte; bu tür bir işlem olmaksızın da Kant için bir kavram hem "Sinn"den hem de "Bedeutung"dan yoksun kalmaktadır.¹⁰ Bu bakımdan ona göre tesise (veya saf bilincin bir'lik'ine) tabi olmayan bir temsîl, tasavvur veya kavramdan bahsetmek abestir. Dahası Kant, "teorik bilgi"nin mümkün olması için sadece bir kavramın değil, aynı şekilde kavramlarca bir yargı/hüküm verme fiilinde kuşatılan *a posteriori* veya *a priori* objelerin/nesnelerin de "Sinn"inin (ve müteâkıben de "Bedeutung"unun) bulunma zorunluluğundan bahsetmekle kalmaz;¹¹ "Sinn'lich'keit" yetisinin iki formu olan "uzay (*Raum*)" ve "zaman"ın (*Zeit*) bile –bunlar her ne kadar verilen empirik malzemeden bağımsız olarak "canlandırma melekesi"nde (*Gemüth*) veya "tasavvur gücü"nde (*Vorstellungskraft*) *a priori* bir tarzda temsîl/tasavvur ediliyor olsa da– tecrübe nesnelere dâir zorunlu kullanımları gösterilmezse "Sinn" ve "Bedeutung"dan yoksun olacağı vurgular.¹² Kuşku yok

9 Frege söz konusu olduğunda "Sinn" terimi Türkçede genelde "anlam ve mânâ," Kant söz konusu olduğunda ise bağlama göre, (nadiren) "anlam," sıklıkla "duyu(m)," "iz" ve "his" diye çevrilebilmekte; son örnek durumunda da "Sinn" teriminden türeyen "sinn'lich" ile "Sinn'lich'keit" gibi terimler için de "duyusal" ve "hissî" ile "duyumsama yetisi" ve "hissetme yetisi" gibi terimler kullanılabilir. Doğal olarak bu karşılıkların bağlam gözetilerek verildiği şüphe görürüz. Bununla birlikte, Derrida'nın özellikle *Platon'un Eczanesi (La pharmacie de Platon)* başlıklı çalışmasında gösterdiği üzere, hangi bağlamda terimin hangi anlamının kullanılacağına dâir nihâyetinde bir karar verilmekte ve bu karar her zaman olmasa da bazı durumlarda bağlamı da aşarak tüm sahneyi karartabilmektedir (Bkz. Jacques Derrida. *Platon'un Eczanesi*, çev. Zeynep Direk, Pinhan Yayıncılık, Ankara 2012). Bu nedenle, daha önce dikkat çekildiği üzere, yukarıdaki ve benzer terimleri Türkçenin akışını bozma adına olduğu gibi bırakmanın zorunlu olduğu kanaatindeyiz.

10 Kant. *KrV*, A 239-40/B 299.

11 Burada, Kant açısından teorik bilme düzlemindeki temsillerin/tasavvurların (bağlı olarak da bir müteakabilin) dâima bir yargı/hüküm fiili mekânında idrâk edildiğini unutmamak gerekir.

12 *KrV*, A 156/B 195. Görüldüğü üzere Frege'den önce "Sinn" ve "Bedeutung" kavramlarını Kant son derece kritik bağlamlarda kullanmıştır. Ancak son derece ilginç bir biçimde, Kant'ın kullanımıyla Frege'ninki arasında, felsefe dünyamıza bakıldığında, dilsel-kavramsal bir bağ pek aranmamıştır (Konuyla ilgili yegane çalışma için, bkz. Ahmet Ayhan Çitil. "Kant'ın Transandantal Felsefesinde *Schein* Kavramının *Sinn* ve *Bedeutung* Kavramlarıyla Temellendirilmesi," *FelsefeLogos*, 19, 2002, 87-97. Burada Çitil, son derece yerinde bir biçimde, Kant'ın "Sinn" ve "Bedeutung" kavramları esâsı yönünden idrâk edilmedikçe, Kant sonrasında, örneğin Frege ve ardıllarında, bahsedilen terimlerin Türkçe karşılıklarının oturtulmasının mümkün olmadığını söyler. Ayrıca

ki bu temel savlar, Kant'ın sıklıkla psikolojizme sapmakla eleştirilmesi ve yukarıda kısmen bahsedilen bilimsel-matematiksel gelişmeler karşısında aşılması gereken bir engel şeklinde düşünülecektir. Bu bakımdan tekrar Frege'ye dönülürse o, mantıksal işlemlerin çözümlenmesinde “görsel olan hiçbir unsurun sızmasına’ izin vermeyecek” bir sistem oluşturmayı hedeflemekte, Çitil'in deyişiyle, “Leibniz'in de rüyası olan mantıksal-biçimsel bir dizgenin¹³ sınırları içerisinde özel anlamda matematiğin genel anlamda da felsefenin tüm konuları ve sorunlarını” değerlendirmeyi amaçlamaktadır.¹⁴ Bahsedilen çerçeve eksen alındığında, “Über Sinn und Bedeutung” metninde, ilkin “özel isim (*Eigennamen*)” denilen “beyân”ların (*Ausdruck*), “kelime”lerin (*Wort*), “işâret”lerin “Sinn” ve “Bedeutung”u tetkik edildikten sonra, “bildiri cümleleri”nin (*Behauptungssatz*) aynı minvâl üzere tetkikine geçilir. Hedef, vurgulanırsa, dil mantığının idrâkı veya açıkça serimlenmesi neticesinde, bir cümlenin “doğruluk değeri”ni, nesne tesisini devre dışı bırakarak cümlenin veya unsurlarının salt dil sahnesinde ortaya çıkış vasatında irdelemektir.

Şimdi, söz konusu değerlendirmeler ışığında bu yazının amacına gelindiğinde, ilkin, “Über Sinn und Bedeutung” metninde geçtiği şekliyle “Sinn” ve “Bedeutung” mefhumları esas alınarak Frege'nin, felsefe sahnesinin değişimindeki konumu saptanmaya çalışılacaktır. Bu saptamaya müteâkıben, Wittgenstein ve Carnap misal tutularak –ister doğrudan ister dolaylı bir yoldan olsun– Frege'nin görüşlerinin, kendisinden sonra taşındığı düzey hakkında tamamen kuşatıcı olmayan, kısmî ancak bununla birlikte temsîl kuvvetince de yeter kabul edilebilecek bazı değerlendirmeler sunulacaktır. Son olarak çalışma Frege öncesine kısa bir geri dönüşle sah-

bkz. Ahmet Ayhan Çitil. *Matematik ve Metafizik (Kitap I: Sayı ve Nesne): Kant'ın Transandantal Düşüncesinin Derinleştirilmesi Yoluyla Nesne-Merkezli Bir Matematik Felsefesinin Geliştirilmesi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2012).

13 Meseleyi felsefe sahnesindeki değişim çerçevesinde idrâka hazırlık için, (ilâhi irade hususu bir yana bırakılırsa) Leibniz'in mantıksal-biçimsel dizgesinin, öncesinde de Descartes ve Spinoza'da matematiğin “fitrî fikirler”e (*innate idea*) dayandığına, bu nedenle de matematik ve/veya mantık ile uğraşmanın önceden muhafaza edilene *sonradan* sergileme olduğuna dikkat etmek gerekir. Kant sayesinde sözkonusu anlayış, “beraber/birlikte doğuş (*epigenesis*)” tasarımı çerçevesinde saf bilince bağlı olarak yeniden ele alınmakta, Frege ve ardılları sayesinde ise saf bilinçten, dolayısıyla saf görüş dolayımından da kurtulma cihetine gidilmektedir.

14 Ahmet Ayhan Çitil. “Saf Görü, Biçimsel Dizge, Turing Makinesi ve Frege'nin Kavram-Yazısı,” *Felsefi Düşün*, 7, 2106, s. 57-58.

ne yarılması denilebilecek bir meseleyi gündeme getirme imkânı olan bir soruyla neticelendirilecektir.

2. "Sinn" ve "Bedeutung" Üzerine

"Über Sinn und Bedeutung" metni ana hatlarıyla dört bölüme ayrılabilir: (i) eşitlik veya aynılık problemi, bu problemin açılımı için (ii) özel isimler ve (iii) bildiri cümleleri dâiresinde "Sinn" ve "Bedeutung" mefhumlarının irdelenmesi, nihâyet (iv) irdeleme sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi. Yukarıda "i" maddesi hakkında (yeterli kabul edilebilecek) bir değerlendirme sunulduğundan, bu bölümdeki hedefimiz, sonraki bölümü hazırlayacak tarzda, diğer üç maddenin kısmî bir şerhi olacaktır.

İlk maddeden başlanırsa Frege, bir "işâret" veya "isim" ile bir "kavram" ya da bir "bağlantı"nın (*Beziehung*) değil, fakat "özel bir ismi takdîm eden (*einen Eigennamen vertritt*)" ve bu nedenle de "Bedeutung"u olarak belirli bir "nesne"si (*Gegenstand*) bulunan bir "deyiş"in (*Bezeichnung*) kastedildiğini vurgulayarak araştırmasının temel meselesine bir giriş yapar. Bu durumda bir işâretin "Bedeutung"undan, ve ayrıca "kendisinde bir işâretin verilmiş minvâlinin veya hâlinin mûkim olduğu (*worin die Art des Gegebenseins enthalten ist*)" işâretin "Sinn"inden bahsetmek mümkündür. Ayrıma göre, "Akşam Yıldızı" ile "Sabah Yıldızı"nın "Bedeutung"ları aynı [*Venus gezegeni*], fakat "Sinn"leri farklıdır. Bu durumda, "Sinn" yakalandığında (*auffassen*), zorunlu olarak "Bedeutung"un da yakalandığı söylenemez [örneğin "Kafdağı"nın "Sinn"i idrâk dâiresinde iken "Bedeutung"u olmayabilir].¹⁵ Frege devamla işâretin "Bedeutung"u ve "Sinn"inin birbirinden tefrikindeki gibi, işâretin bağlı olduğu "tasavvur"un (*Vorstellung*) da "Bedeutung" ve "Sinn"den ayırılması gerektiğini belirtir. Mesela bir işâretin "Bedeutung"u, eğer "sinn'lich" vasfı keyfiyetinde¹⁶ algılanabilir bir nesne (*ein sinnliche wahrnehmbarer Gegenstand*) ise, işâretin ta-

15 Gottlob Frege. *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, ed. by Peter Geach & Max Black, Basil Blackwell, Oxford 1960, s. 57.

16 Yine, "ein sinnliche wahrnehmbarer Gegenstand" ifâdesi, standart bir biçimde, "duyusal olarak algılanabilir bir nesne" şeklinde karşılanabilirdi. Ancak bu durumda "sinn'lich"deki "Sinn" Türkçede kaybolmuş olurdu (İngilizce çeviride mezkûr kelime grubu için "sense" ve türevleri kullanılabildiğinden, problem lisan yakınlığı nedeniyle kısmen görünmemektedir).

savvuru, dâhilî veya hâricî hareketlilik çerçevesinde “Sinn”i hâiz izlerin hatıra’larından (*Erinnerungen von Sinneseindrücken*) kaynaklı olarak algılayanda/içte doğan bir “tasvîr”dir (*Bild*).¹⁷ O, bu türden bir tasavvurun genellikle “duygu (*Gefühl*)” yüklü olduğunu, aynı “Sinn”in dâima aynı tasavvur ile aynı kişide bile eşleşmeye(bile)ceğini, tasavvurun öznel bir vasıf taşıdığını söyler. Dolayısıyla tasavvur ile işâretin “Sinn”i arasında aslî bir fark mevcuttur.¹⁸ Konu “Bedeutung” bağlamına geldiğinde, özel bir ismin “Bedeutung”u, isimle “delâlet edilen (*bezeichnen*)” nesnenin kendisiyken, bu durumda edinilen tasavvur da yine bütünüyle özeldir. Ona göre, “Bedeutung” ile tasavvur arasında, tasavvur gibi öznel olmayan ancak bizzat nesne de olmayan “Sinn” yer alır.¹⁹ Şu hâlde, kelimeler, beyânlar ve cümleler (*Satz*) arasında üçlü bir düzey ayrımı yapılmalıdır.²⁰ Demek ki kısaca verilirse özel bir isim (kelime, işâret, işâretler dizisi, beyân), kendi “Sinn”ini (içte doğan bir hâl üzerinden) dışavurur (*drücken*), “Bedeutung”unu ise ya “bedeuten” fiili üzerinden yerine getirir ya da “Bedeutung”una delâlet eder (*bezeichnen*): bir işâret ile o işâretin “Sinn”ini dışavurur ve işâretin “Bedeutung”una delâlet ederiz (*Wir drücken mit einem Zeichen dessen Sinn aus und bezeichnen mit ihm dessen Bedeutung*).²¹

17 Frege. *Translations*, s. 59. Sahne ayrımlarını gözden kaybetmeden değerlendirilirse, dikkat çekeceği üzere buradaki çerçeve, son derece açık bir Kantçı izlek barındırmaktadır. Kant’ın terimleriyle ifâde edilirse, “Sinn” kuvvetinin (*Sinnenvermögen*; terim için bkz. KrV, A 94) “Sinn’lich’keit” yetisi vâsıtasıyla, “innere Sinn” ve/veya “äußere Sinn” üzerinden nesnelere “iz”leri (*Merkmale*) edinilir [Kant bu “iz”leri yerine göre “Sinn” diye de adlandırır; dolayısıyla bir kuvvet olarak “Sinn” ile bu kuvvet sayesinde edinilen “Sinn”i adlandırmak için aynı terimi kullanır]; edinilen “iz”ler hayalcüğü mârifetiyle “temsîl” veya “tasavvur”lara (*Vorstellung*) dönüştürülür; hayalgücünün de müdrike kavramlarıyla bir’lik’te çalışması neticesinde bir yargı fiilinde (*Urtheil*) bir “obje (*Objekt*)” saf bilincin (*Apperzeption*) bir’lik veren işlevi sayesinde tesis olunur; yargı fiilinde tesis olunan “obje” ise tekraren hayalgücü mârifetiyle resmedilir ve bu resmin uzay-zamana projeksiyonu gerçekleştirilir. Vurgulanırsa, Frege sahnesindeki eksik unsur “görü”dür (*Anschauung*) ki, bu eksiklik Frege’nin tam da karşı çıkmaya çalıştığı meselenin özünü açığa vurur (Bu benzerlik sahnesi, bazı araştırmacıların Kant ve Frege’deki “Sinn” ve “Bedeutung” kavramlarını birbirine son derece yakın düşecek şekilde idrâk etmesine neden olmuştur. Ancak konunun apaçık kavranması için, Kant’ın farklı *perspektif*lerinin meseleye dâhil edilmesi zorunludur. Meseleye son bölümde kısmen değinilecektir).

18 Frege. *Translations*, s. 59.

19 Frege. *Translations*, s. 60.

20 Frege. *Translations*, s. 60-61.

21 Frege. *Translations*, s. 61.

Bu noktada, üçüncü maddeye ("iii") gelinirse Frege, "bildiri cümleleri"nin "Sinn" ve "Bedeutung"unu irdelemeye geçerek bu türden bir cümlenin bir "düşünce (*Gedanke*)" ihtivâ ettiğini belirtir. Soru, "düşünce"nin, mezkûr cümlenin "Sinn"i mi yoksa "Bedeutung"u mu olarak görüleceği; varılan ilk netice, "düşünce"nin cümlenin "Bedeutung"u değil, daha ziyade "Sinn"i olarak kabulünün yerinde olacağıdır. Bu durumda da yeni soru, meselenin "Bedeutung" cihetinden nasıl anlaşılması gerektiğidir: Bir cümlenin bütün olarak sadece "Sinn"inin mevcûd olması ama "Bedeutung"unun olmaması mümkün müdür?²² Doğal olarak böyle bir cümlenin dil bağlamında yer alması imkân dahilindedir. Ancak Frege'ye göre, cümlenin "Sinn"i ya da cümlenin "Sinn"i olan "düşünce" ile yetinilmemekte, bu bakımdan da özel bir ismin sadece "Sinn"e değil aynı zamanda "Bedeutung"a sahip olması talep edilmekte, böylece cümlenin "Bedeutung"u aranmakta, asıl ilgilenilen konu da "doğruluk değeri (*Wahrheitswert*)" veya *mantıksal değer* olmaktadır.²³ Zira diyelim bir şiir, müzik veya genelinde sanat yapıtı bahis konusu olduğunda dil sahnesinde cümlenin "Sinn"i veya tasavvuru veya duygular iş başında yeter olabilirken "bilimsel inceleme"ye (*wissenschaftliche Betrachtung*) yönelik eğilim, "sanat aşkı"nı (*Kunstgenuß*) devre dışı bırakır. Kendi sözleriyle, doğruluğa/hakikate çevrilen talep her dâim "Sinn"den "Bedeutung"a geçişin itici gücüdür (*Das Streben nach Wahrheit also ist es, was uns überall vom Sinn zur Bedeutung vorzudringen treibt*).²⁴ Hâl böyle olunca da Frege'nin varmaya çalıştığı ve kendisinde sonraya bıraktığı miras artık netleşmiştir: Bir cümlenin "doğruluk değeri (*Wahrheitswert*)," o cümlenin "Bedeutung"unda aranmalıdır.²⁵

3. Değerlendirme: Saptama ve Bir Soru

Dil hakkındaki diğer savlarıyla birlikte Frege'nin "Über Sinn und Bedeutung" makalesinden doğan tartışma ağının, "Sinn" ve "Bedeutung"²⁶

22 Frege. *Translations*, s. 62.

23 Frege. *Translations*, s. 62-63.

24 Frege. *Translations*, s. 63.

25 Frege. *Translations*, s. 63.

26 Genel olarak, bahis konusu edilecek iki filozof için "Bedeutung" mefhumu Frege'ninkiyle aynı düzlemde bulunduğundan, burada sadece "Sinn" üzerinden gerçekleşen değişime dikkat çekilecektir.

terimleri veya mefhumları ekseninde kendisinden sonra da, örneğin Alman felsefe dünyasında son derece velûd bir minvâlde devam ettiği iyi bilinen bir konudur.²⁷ Özellikle Wittgenstein, 1918 tarihli *Tractatus Logico-Philosophicus* metninin “Önsöz”ünde, “düşüncelerimin uyarılmasının büyük bir bölümünü, Frege’nin büyüklüklü yapıtlarına (...) borçluyum”²⁸ diyerek Frege’ye olan minnettarlığını ifâde eder ve “[b]ütün felsefe dil eleştirisidir” şiarından yola çıkar.²⁹ Bu çerçevede, yine “Önsöz”de, amacın *dile sınır çizme* olduğu vurgulandıktan sonra, mezkûr sınırın ötesinde kalanlar hakkında “Un’sinn” lafzı kullanılır ve felsefî meseleler hakkında ileri sürülmüş birçok cümle ve sorunun, “yanlış (*falsch*)” değil fakat “un’sinn’ig” vasfını taşıdığı savunulur.³⁰ Böylelikle mantık ve matematik sahnesinin iki temel kavramı “totoloji” ve “çelişki”nin –“0” sayısının aritmetiğin bir

27 Tartışma Anglo-Sakson dünyasında Russell’in “tasvirler teorisi (*Theory of Descriptions*)” çerçevesindeki 1905 tarihli “On Denoting” makalesiyle açılmış; sonrasında ise Quine, Strawson, Kripke gibi öncü isimlerle devam etmiştir. Bkz. Marga Reimer & Eliot Michaelson. “Reference”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/reference/>>. Bu vesileyle, Russell’in çalışmamızda irdelenmemesini de açıklayacak ve aynı zamanda dipnotlar üzerinden sürdürmeye çalıştığımız kısmî bir tartışmaya da devam etmek yerinde olacaktır. Gerek Frege’nin gerekse de mezkûr bağlamdaki tartışmayla ilgili diğer filozofların yapıtlarının Türkçeye çevirisi söz konusu olduğunda, *birbirine yakın bir mahalde fikir üretme ama farklı dilde yazma* hususundan kaynaklı ilginç bir problem mevcuttur. Açılırsa, ancak yazılan dilde mükim temel önemi hâiz vasıflar barındıran kurucu terimler kimi zaman birbirine aşırı derecede yakınlaştırılarak, zaman zaman da tek bir terimle karşılanabilmektedir. Örneğin, Russell’in bahsedilen “On Denoting” (*Mind*, 14-56, 1905, 479-493) metni Türkçeye “Gönderim Üzerine” (çev. Alper Yavuz, *Felsefe Tartışmaları*, 49, 2014, 55-71) başlığıyla çevrilmiş, üstelik metnin çevirisinde, “Frege’nin kullandığı ‘reference (Bedeutung)’ kavramı ile Russell’in ‘denotation’ kavramı arasında farklar olsa da her ikisi de Türkçeye ‘gönderge’ olarak çevrilebilir” şeklinde bir not düşülmüştür (“Gönderim Üzerine,” s. 55, dipnot 2). Konuyu, yazımızdaki “12. dipnot” ile karşılaştırmak ilginç olacaktır.

28 Ludwig Wittgenstein. *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, YKY, İstanbul 2001, s. 11 (Burada Wittgenstein, Frege ile birlikte Russell’i da anmaktadır).

29 Wittgenstein. *Tractatus* 4.0031.

30 Wittgenstein. *Tractatus* 4.003. *Tractatus*’un ilk baskısının 1918 olduğu dikkate alındığında, 10 yıl gibi bir süre zarfında, Heidegger’in 1927 tarihli *Sein und Zeit* (*Varlık ve Zaman*) başlıklı eserinin “Giriş” kısmının “Die Exposition der Frage nach dem Sinn von Sein” başlığını taşıması (yakınlaştırılarak söylenirse, *Varlık’ın Sinn’ine Has Sorunun Teşrihi*) ve Heidegger’in ısrarla “Varlık”ın “Sinn”i sorusunun yeniden çatılması (*Die Frage nach dem Sinn von Sein soll gestellt werden*) zaruretine vurgu yapması (bkz. Martin Heidegger. *Sein und Zeit*, Vittorio Klosterman, Frankfurt am Main 1977, s. 6), tartışılan mesele bağlamında dikkate değer bir durumdur.

sembolü olmasındaki gibi aid oldukları sembol sistemine bağlı olduğu ileri sürülerek– “un’sinn’ig” olmadığına, yani felsefî cümlelerden farklılığına özenle dikkat çekilir ve “sinn’los” vasfıyla anılması gereği karara bağlanır.³¹ Yine Russell etkisiyle biçimlenen ve Wittgenstein’in görüşlerini farklı bir düzlemde derinleştiren Carnap, üniversite yıllarında Frege’nin mantık seminerlerine devam etmiş, Frege’nin *Die Grundgesetze der Arithmetik (Aritmetiğin Temel Yasaları)* eserinden son derece etkilenerek Frege’den, kavramların ve dilsel ifâdelerin analizi söz konusu olduğunda keskin ve apaçık bir serimlemeyle birlikte, “Bedeutung” ve “Sinn” arasındaki tefriki miras aldığını vurgulayıp; bu mirasa yaslanarak matematikte mûkim analitik-olma problemiyle mantıktakinin aynı doğada bulunduğu görüşüne vardığını belirtmiştir.³² Buradaki irdeleme bağlamında, özellikle mantıkçı pozitivist felsefenin lideri ve Quine gibi son derece önemli bir ismin önceli Carnap’ın Frege ve Wittgenstein’dan devraldığı mirası taşıdığı noktaya bakıldığında, Frege ile başlayan felsefedeki sahne değişiminde iki önemli husus dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, metafizik ya da klasik felsefenin cümlelerinin Wittgenstein’da olduğu gibi “un’sinn’ig” ile değil, Carnap’ta “sinn’los” sıfatıyla anılmasıdır.³³ Oysa belirtildiği üzere, Wittgenstein totoloji ve çelişkileri “sinn’los;” dilin mantığının anlaşılmasından kaynaklı cümleleri ise “un’sinn’ig” vasfıyla nitelemiştir. Dahası Wittgenstein *Tractatus* “6.54”de, kendi cümlelerini kavrayanların, bunları ancak “un’sinn’ig” vasfı üzerinden idrâk edebileceğini vurgulamış; ancak Carnap ve mantıkçı pozitivistlerce metafizike kapı aralamakla eleştirilmiştir. Bu durumda, Carnap’ta “sinn’los” ve “un’sinn’ig” ayrımlarının ortadan kalkmasıyla felsefe incelemelerinden doğan cümlelerinin yapısı tamamen farklı bir düzleme, yapay bir meta-dil vasatında irdelenebilecek bir yöne doğru kaymıştır.³⁴ Carnap’taki ikinci önemli değişim ise, aslında standart

31 Wittgenstein. *Tractatus* 4.461-4.4611.

32 Bkz. Ümit Öztürk. “Rudolf Carnap,” *Felsefe Tarihi III (XX. Yüzyıl Filozofları)*, ed. A. Kadir Çüçen, Sentez Yayınları, İstanbul 2016, ss. 30-60.

33 Rudolf Carnap. “Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache,” *Erkenntnis*, 2(1), 1931, s. 220.

34 Bu konu Carnap’ın tüm felsefe çalışmalarını belirleyen, sırasıyla “sentaktik” ve “semantik” bir “meta-dil” teorisi geliştirme çabasıyla ilgilidir. Sentaktik analiz için bkz. Rudolf Carnap. *The Logical Syntax of Language*, trans. by. A. Smeaton, Routledge and Kegan Paul Ltd., London 1967 [originally published as *Logische Syntax der Sprache*,

bir mesele olup, buradaki irdelemeye ek bir *motif* sunması bakımından son derece önemlidir. Ona göre, doğa bilimlerinin “gerçek,” formel bilimlerin de “formel,” “ruhsal” veya “ideal” diye ayrı “nesne”leri olduğuna inanan filozofların aksi yöndeki görüşlerine rağmen, *formel bilimleri doğa bilimleriyle birleştirecek hiçbir nesne alanı (Gegenstandsgebiet) bulunmamaktadır. Formel bilimlerin herhangi bir nesnesi yoktur; bu bilimler, nesnesiz (Gegenstandsfrei) ve içeriksiz yardımcı cümle sistemlerinden ibarettir.*³⁵

Görüldüğü üzere, Frege’de “doğruluk değeri”ni araştırması meselesinde (ister doğrudan Frege’nin düşüncelerinden kaynaklasın ister kaynaklanmasın),³⁶ Wittgenstein’da doğa bilimi cümleleri ile matematik cümleleri, bunlarla felsefî sıfatını alabilecek herhangi bir etkinlik savları ve dahası kendi savları arasında, Carnap’ta da gerekli değişikliklerle aynı minvâlde, vurgulanırsa, Kant’ın transendental mantığının reddi üzerinden yalnızca genel/formel mantığa dayalı olarak matematik ve bağlı olarak doğa bilimi ve felsefe ile uğraşmanın neticesinde, farklı disiplinlere aid sahnelerdeki temel unsurların birbiriyle mümkün bir râbita kurulma cihtine girilemeden irdelenmesi doğmuş ve deyim yerindeyse, bahsedilen disiplinler arasında aslî bir *sahne ayrışması*, bu disiplinlerin kurucu öznesi insan için ise bir *sahne yarılması* gerçekleşmiştir. Oysa Kant’ın felsefeye getirdiği yenilik aslında çok önemli bir yönüyle *sentetik a priori* kavramsallaştırması üzerinden, matematik ve doğa bilimleri sahnelerini birbirine bağlama çabasında yatmaktadır. Zira Kant için empirik götü kaynaklı bir nesnenin idrâkı ve tesisi, bu tesiste zorunlu olarak mevcûd olan saf görünün işlenmesi ve mekânı saf görü olan nesnelerin tesisine bağlı bir şekilde ele alınmıştır. Şu durumda, Kant’ta, ilk bakışta, farklı sahnelere birlik veren, yine deyim yerindeyse, *bir aslî fâil*, kendi faaliyetinden kaynaklı *bir’lik’inin* işleme sayesinde farklı sahneleri (matematik ve doğa bilimi sahnelerini) *bir-arada* tutma imkânını hâiz görmektedir. Dolayısıyla-

hrsg. von Philipp Frank und Moritz Schlick, Bd. 8. Wien: Verlag von Julius Springer, 1931. The Vorwort is dated: Prag, im Mai 1934]; semantik analiz için bkz. Rudolf Carnap. *Meaning and Necessity*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1970 (İlk basım 1947).

35 Rudolf Carnap. “Formalwissenschaft und Realwissenschaft,” *Erkenntnis*, 5(1), 1935, s. 36.

36 Bu noktada, Frege’nin geometri hakkında saf görüye gerek olduğunu, ömrünün sonlarına doğru aritmetikte de aynı düşünüşe yaklaştığını belirtmek gereklidir.

la *sahne yarılması* diye nitelenen, buradaki irdeleme bağlamındaki Frege sonrası felsefenin karşısında, özellikle matematiğin işleyişini yeniden düşünmede, hâlâ bir alternatif olarak Kant'a başvurmak doğal bir seçenek gibi durmaktadır. Bununla birlikte, çalışmamız ekseninde temel bir soru olarak gündeme getireceğimiz son ve aslî husus, bu çerçevede de makalenin –derinleştirilmesi ayrıca gereken– açık uçlu problemi, Frege ve takipçilerini de bağlayacak bir biçimde, bahsedilen *sahne yarılması* dâiresinde, Kant'ın yerinin tam olarak ne olduğudur. Daha da net bir şekilde dilgetirilirse mesele, doğrudan doğruya transendental mantığın iptalinin mi nitelenen *sahne yarılmasına* yol açtığı, yoksa transendental mantığın dahi bizzat tesisi cihetinden mezkûr *sahne yarılmasının* ortamını hazırlayıp hazırlamadığıdır.

Konuya bir giriş için kısaca hatırlatılırsa “mantık”ın, “genel mantık” ve “transendental mantık” şeklinde ayrılması Kant'ın düşünce sisteminin dayanaklarından biridir. Genel (ve saf) mantık, “müdrîke (*Verstand*)” ve “akıl”ın (*Vernunft*) formel kullanımları için bir kânun olup,³⁷ burada, bilgideki tüm içeriği (*Inhalt*) soyutlama vâsıtasıyla iş görülür ve bu sebeple nesne ve/veya obje ile mümkün olan herhangi bir “bağlantı (*Beziehung*)” gözetilmeden bilgilerin birbiriyle olan ilişkisi (*Verhältnis*), yani bizzat düşünmenin formu irdelenir.³⁸ Diğer yandan transendental mantıkta ise bilgideki (tüm değil) sadece empirik içerik dışta bırakılarak, bir nesnenin saf düşünmenin kuralları kaydına girmesi vechiyle, kendilerine yükleme (*zugeschrieben*) cehdi olmaksızın nesnelere dâir bilgilerimizin kaynağı araştırılır.³⁹ Böylece Kant'a göre transendental mantık, bir bilim olarak, temsillerin kavramlar altına getirilmesini değil, fakat temsillerin sentezinin kavramlar altına getirilmesinin öğretisidir ve söz konusu işlemin gerçekleşebilmesi için mevcûd olması gereken *a priori* ilk şart, “saf görü” çeşitliliğidir.⁴⁰ “Saf görü” ise mükerreren zikrediliği üzere Frege'nin ve kendinden sonraki felsefenin iptal etmeye çalıştığı temel unsurdur.

37 *KrV*, A 53/B 77.

38 *KrV*, A 55/B 79.

39 *KrV*, A 55-56/B 80.

40 *KrV*, A 78-79/B 104.

Şimdi, irdelememizi tamamlamak için, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci edisyonundaki “Önsöz”den uzun bir alıntı yapıp, *doğrudan doğruya transendental mantığın iptalinin mi bahsedilen sahne yarılmasına yol açtığı, yoksa transendental mantığın dahi bizzat tesisi cihetinden mezkûr sahne yarılmasının ortamını hazırladığı* problemi bağlamında, felsefe tarihine de kısmî bir nazar çatma mahallinde, bir soru yöneltilerek irdelememiz bitirilecektir:

Eğer eleştirinin zorunlu kıldığı tecrübenin nesnelere olarak şeyler (*Dinge als Gegenstände der Erfahrung*) ile yine bu aynı şeylerin kendilerinde şeyler olmaları (*als Dinge an sich selbst*) ayrımının yapılmadığını farzederseniz, o zaman nedensellik ilkesi (*Grundsatz der Causalität*) ve bu yüzden de nedensellik ile tamamlanan doğanın mekanik düzeni, tüm şeyler bakımından etkin bir sebep (*wirkende Ursache*) olarak geçerli olurdu. O zaman da aynı varlığın (*Wesen*), örneğin insan ruhunun (*Seele*), iradesi (*Wille*) yönünden özgür olduğunu ve yine de aynı zamanda doğa zorunluluğuna tabi olduğunu, yani özgür olmadığını, açık bir çelişkiye düşmeksizin söyleyemezdim; çünkü her iki cümlede (*Satz*) de ruhu bir ve aynı *Bedeutung* cihetinden, yani genel olarak şey veya kendinde-olan şey olarak (*Sache an sich selbst*) kabul etmiş bulunurdum ve eleştiriden önce de başka türlü olduğunu yapamazdım. Ancak eğer eleştiri, objenin iki-katlı *Bedeutung* mahallinde, diğer bir deyişle objenin tezâhür veya kendinde şey olarak alınması gerektiğini öğretmede yanılmıyorsa; eğer eleştirinin müdrake kavramlarının dedüksiyonu yerindeyse, dolayısıyla da nedensellik ilkesi, ilk kabulde geçen, yani *Sinn*'e bağlı olarak kabul edilen şeylere, onlar ancak tecrübenin nesnelere oldukları takdirde uygulanıyorsa, ikinci kattaki *Bedeutung*'a aid şeyler ise bu ilkeye tabi değilse; o zaman tam da aynı irade tezâhürde, yani görülebilir fiillerde (*sichtbare Handlungen*) zorunlu olarak doğa yasasına tabi diye kabul edilir ve bu çerçevede özgür değildir, öte taraftan da hiçbir çelişki doğmaksızın, aynı irade, mezkûr doğa yasasına tabi olmayacak ve bu açıdan da özgür olacak şekilde bir kendinde şeye aidiyeti bakımından düşünülür / tahayyül edilir (*denken*).

Şimdi, her ne kadar sonraki bakış açısından yaklaşım, spekülâtif aklı işleterek—dahası empirik gözlem yoluyla bile— ruhumu bilemesem, bu yüzden de özgürlüğü *Sinn* mahallinde (*Sinnenwelt*) kendisine işlevler (*Wirkungen*) atfettiğim herhangi bir varlığın (*Wesen*) bir vasfı (*Eigenschaft*)

olarak idrâk edemesem (*erkennen*) de, çünkü bu durumda söz konusu varoluşu (*Existenz*) belirlenmiş olarak bilmem (*erkennen*) gerekirdi –fakat zamanda belirlenmiş olarak değil; zira bu olanaksızdır, çünkü kavramımı mümkün bir görü ile destekleyemem– yine de özgürlüğü tahayyül edebilirim / düşünebilirim (*denken*). Yani özgürlüğün tasavvuru (*Vorstellung*), *Sinn*'e bağlı ve akla bağlı (*sinnlich und intellektuel*) olmak üzere iki tasavvur türü (*Vorstellungsarten*) arasında yaptığımız eleştirel ayırımımız ve bundan doğan müdrake kavramlarının sınırlandırılması ve böylece de söz konusu durumdan kaynaklanan ilkeler korunduğu sürece, kendi içinde çelişki ihtiva etmez.⁴¹

Şimdi, bu uzun pasaja bakıldığında, Kant, “düşünme veya tahayyül etme (*denken*)” ile “bilme (*erkennen*)” ayrımı üzerinden, *rasyonel yetinin* bilebileceği (yani temeline bir görü düşebilecek) mütekilleri “Sinn” mahalline almakta oysa düşünebileceği şeyleri ise mezkûr mahallin dışına çıkarmaktadır. Bu husus, rasyonel yetinin teorik ve pratik kullanımları arasındaki ayrıma denk gelir. Ancak ilginç bir biçimde, farklı iki sahnenin tesis edicisi olduğu kabul edilen rasyonel yetinin ne bizzat kendisi, ne de rasyonel yetinin kendisinin de transendental bakımdan tesis edicisi veya kuşatıcısı olduğu söylenen “ruh” veya “transendental bilinç” (ve benzeri nitelemelerle anılan),⁴² yani farklı sahnelere birlik veren *aslî fâil*, kendi faâliyetinden kaynaklı *bir'lik'inin* işlemesi sayesinde farklı sahneleri *bir-arada* tutma imkânını hâiz *aslî özne* ve dahası aslî öznenin *aslî fiili*, bilgi dâiresi içine alınmaz, sade ve sadece onun ve fiilleri hakkında düşünce/ tahayyül üretilebilir. Böylelikle, *aslî özne/fâil*, kendi tesis ettiği sahnelerin cümlesinde kendi “Sinn”ini, kendini *aynılık* içinde tutup tanyacak bir tarzda idrâk edip bilemez. Zira teorik bilme sahnesinde kendini (aslen değil) tezâhür ve doğa nedenselliğine zorunlu bağ içinde, oysa pratik bilme sahnesinde, kendini bilmeden, deyim yerindeyse “sinn’los” keyfiyetinde tahayyül eder.⁴³ Frege sonrasında özellikle “Sinn” kavramının taşındığı

41 İlgili pasaj “*KrV*, B xxvii-xxviii” arasında yer almaktadır. Çevirideki vurgular bize aiddir. Bu husuların yanında, sunulan çevirinin, geliştirilmesi umulan bir *deneme* olduğunu söylemek bir zorunluluktur ve konuyla ilgili çalışan araştırmacıların dikkatini çeken hataların ve ilaveten önerilerinin tarafımıza iletilmesi beklenir.

42 Örneğin bkz. Kant. *KrV* A 94 ve sonrası.

43 “Nesnelere kendileri itibâriyle, Sinn’lich’keit’in (...) alıcılığından soyutlanmış hâlleri

(yukarıda irdelenen) bağlam dikkate alındığında, tıpkı Kant'ın "Sinn" mahallinin dışında kalanları "bilme"nin ötesinde göndermesinde, teknik bir terimle "Schein (*vehm*)" diye nitelemesinde olduğu gibi, Frege'nin "Be-deutung" vurgusunun bir getirisi neticesinde, Wittgenstein ve Carnap'ta da aynı husus söz konusu olmaktadır. Aradaki tek fark, Kant'ın mezkûr "sinn'los" keyfiyetini felsefesinde rasyonel yetinin pratik kullanımını bağ-lamında gidermeye çalışması (*Faktum der reinen praktischen Vernunft*); oysa Kant sonrasında bahis konusu olan sahnede artık rasyonel yetinin pratik kullanımının da dışarı itilmesidir. Yeniden felsefe tarihine dönül-düğünde, Frege'nin Kant'taki "saf görü"nü reddetmesinin öncesinde, Kant'ın da transendental felsefesini tesis için "aklî görü"nü reddetmesini anımsamak yerinde olacaktır. Aklî görü, klasik oluşu vechile, sözgelimi Platon'un "noesis" örneğinden takib edilebileceği üzere, *bilen* ile *biline-nin ayrıntılı* sahne ayrımı olmaksızın imkân dâiresinde bulunmasının, *bilenin bildiğini olduğu* bir aslî sahnenin şartıdır⁴⁴. Yine Platon öncesinde Parmenides'e bir atıf yapılırsa, *bilen*, tek bir manzarada seyreden açılışın (*bilinenin*) akmadan *bir'lik'te* atan yükünü *kendinde(n)* seyirle bilmek-tedir.⁴⁵ Bu durumda sorumuz, tekraren Platon ile devam edilirse, "philosophia" faaliyeti-zinin *zahir* yönünde yer alan "philein (*sevmek*)" esâsınının merkezindeki *sine qua non* bir "pathos"un (*hâl*), "kalos"a (*güzel*) "eros (*aşk*)" üzerinden bağlanmanın ve bu nedenle de "philosophia"nın en üst düzey bir "mousikê (*ilhâm perilerinden iştilen ses üzerinden ilk ahvâli hatırlama*)" oluşu cihetinin, yani *kendini hatırlamanın* anılmaz olmasının,

bizim için tümüyle bilinemez olarak kalır. Yalnızca bize has ve zorunlu olarak diğer varlıklara yüklenemeyecek, ancak tüm insan varlıkları için geçerli olan nesnelere algılama tarzımızdan başka hiçbirşeyle tanışık olamayız. Burada ilgilendiğimiz şey de zâten yalnızca budur (...). Edindiğimiz görüyü en üst derecede bir berraklığa getirsek de, nesnelere kendilerindeki yapılanma tarzına küçük bir adım dahi atamayız. Her hâlükârda, yine tamamen kendi görüleme tarzımızı, yani Sinn'lich'keit'in verilerini biliyor (*erkennen*) oluruz ve bu da dâimâ aslî olarak öznenin koşulları çerçevesine, yani uzay ve zamana bağlı olacaktır. Nesnelere kendi başlarına ne oldukları (*Gegenstände an sich selbst*), bize verilen tek şey olan onların tezâhürlerinin en berrak bilgisi (*Erkenntnis*) yoluyla dâhi bilinemez kalır" (*KrV*, B 60).

44 Zira aranan "epekeina tês ousias (*mevcûdiyetin de ötesinde*)" diye nitelenen "to on"dur (*aslî-varlık*) ve mesele onunla aynı "soy"dan (*genos*) geldiğinin idrâkıdır. *Bkz. Politeia*, 509b ve sonrası (Plato. *Complete Works*, ed., with introduction and notes, by John M. Cooper, associate ed. D. S. Hutchinson, Hackett Publishing 1997).

45 Parmenides'in *Peri Phûseos* denilen fragmanlarında geçen "... alêtheiês eukuklês atremês êtor" deyişinin bir anlamı budur (*Bkz. Parmenides. Fragments*, trans. David Gallop, University of Toronto Press, Toronto 2000).

Felsefe Sahnesindeki Yenilenme Bağlamında Frege'de "Sinn" Ve "Bedeutung"
Mefhumları: *Eleştirel Saptamalar ve Bir Soru*

doğruluğa/hakikate çevrilen talebin her dâim "Sinn"den "Bedeutung"a geçişin itici gücü bağlamında yerinin ne olduğu; kendi "Sinn"ini, ikâmet ettiği farklı sahnelerde birlikte ve aynılıkta duracak şekilde göremeyen doğruluk/hakikat arayıcısının, herhangi bir sahnenin kurucusu olup olmayacağıdır –üstelik bahsedilen tüm çalışmaların özellikle "matematik" çerçevesinde yapıldığı, ancak Grekçe kökenli bu terimin aslî anlamının bilme ve öğrenme ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde.⁴⁶

Öz

Felsefe Sahnesindeki Yenilenme Bağlamında Frege'de "Sinn" ve "Bedeutung" Mefhumları: Eleştirel Saptamalar ve Bir Soru

Frege, mantık, matematik ve semantik gibi disiplinlere dâir görmezden gelinemez katkıları vechiyle "Analitik Felsefe"nin kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilir. Bilindiği üzere, 1892 tarihli "Über Sinn und Bedeutung" metninde takdîm edilen irdelemeler, onun çalışmalarının doruk noktasını simgeler. Bu temel eserde, felsefe etkinliğinden doğan önermelerin gramatik ve mantıksal yönleri arasındaki farkı kuşatmak için dilin kurucu unsurları hakkında *mantık zeminli bir terapi* sunulur.

Bu çalışmada, ilk olarak, "Sinn" ve "Bedeutung" mefhumlarını, Frege'nin çığır açan felsefi kavrayışı çerçevesinde mercek altına alıyoruz. İkinci olarak, bir yanda meseleyi tarihsel arkaplana yerleştirme diğer yanda ise Frege sonrası bazı filozoflara kısmî bir nazar üzerinden kimi eleştirel saptamalarda bulunuyoruz. Son olarak, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinden uzunca bir pasaja dikkat çekerek açık uçlu bir soru yöneltiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Analitik Felsefe, Görü, Metafizik Eleştirisi, Formel Dil, Semantik.

⁴⁶ Bu çalışmanın hazırlanmasında birçok hocamızın kıymet biçilemez katkısı olmuştur. İsimlerini doğrudan zikretmemizin nedeni, bizim hatalarımızın ola ki onlardan kaynaklı olduğuna dair bir vehmin doğabileceği fikridir.

Abstract

The Notions of “Sinn” and “Bedeutung” in Frege within the Regeneration of *Philosophical Scene: Critical Determinations with a Question*

Frege is regarded as one of the founding members of “Analytical Philosophy” because of his monumental contributions to disciplines such as logic, mathematics, and semantics. As it is well-known, considerations presented in “Über Sinn und Bedeutung” dated 1892 symbolize the culminating point of his studies. In this essential treatise, a *logic-oriented therapy* is offered concerning the foundational entities of language so as to comprehend the differences between grammatical and logical aspects of propositions based on the philosophical investigation.

In this study, we will first examine the notions of “Sinn” and “Bedeutung” within the framework of Frege’s epoch-making philosophical apprehension. Secondly, we will introduce some critical determinations on the one hand via emplacing the matter its historical background on the other hand via a partial projection some post-Fregean philosophers. In conclusion, calling an attention to a long passage from Kant’s *Critique of Pure Reason*, we will ask an open-ended question.

Keywords: Analytical Philosophy, Intuition, Criticisms of Metaphysics, Formal Language, Semantics.

Kaynakça

- Carnap, Rudolf. “Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache,” *Erkenntnis*, 2(1), 1931, 219-241.
- Carnap, Rudolf. “Formalwissenschaft und Realwissenschaft,” *Erkenntnis*, 5(1), 1935, 30-37.
- Carnap, Rudolf. *The Logical Syntax of Language*, trans. by A. Smeaton, Routledge and Kegan Paul Ltd., London 1967 [originally published as *Logische Syntax der Sprache*, hrsg. von Philipp Frank und Moritz Schlick, Bd. 8. Wien: Verlag von Julius Springer, 1931. The Vorwort is dated: Prag, im Mai 1934].
- Carnap, Rudolf. *Meaning and Necessity*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1970 [ilk basım 1947].

Felsefe Sahnesindeki Yenilenme Bağlamında Frege'de "Sinn" Ve "Bedeutung"
Mefhumları: Eleştirel Saptamalar ve Bir Soru

- Çitil, Ahmet Ayhan. "Kant'ın Transandantal Felsefesinde *Schein* Kavramının *Sinn* ve *Bedeutung* Kavramlarıyla Temellendirilmesi," *FelsefeLogos*, 19, 2002, 87-97.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Matematik ve Metafizik (Kitap I: Sayı ve Nesne): Kant'ın Transandantal Düşüncesinin Derinleştirilmesi Yoluyla Nesne-Merkezli Bir Matematik Felsefesinin Geliştirilmesi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.
- Çitil, Ahmet Ayhan. "Saf Görü, Biçimsel Dizge, Turing Makinesi ve Frege'nin Kavram-Yazısı," *Felsefi Düşün*, 7, 2106, 45-69.
- Çitil, Ahmet Ayhan. "Sahne Kuramına Giriş: Çağdaş Sosyal Bilim Anlayışlarının Eleştirisi," *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar*, ed. K. B. Tiryaki ve L. Sunar, Nobel Yayınevi, Ankara 2016, 19-47.
- Derrida, Jacques. *Platon'un Eczanesi*, çev. Zeynep Direk, Pinhan Yayıncılık, Ankara 2012.
- Frege, Gottlob. "Über Begriff und Gegenstand," *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 16, 1892, 192-205.
- Frege, Gottlob. "Über Sinn und Bedeutung," *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, 25-50.
- Frege, Gottlob. *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, ed. by. Peter Geach & Max Black, Basil Blackwell, Oxford 1960.
- Frege, Gottlob. "Anlam ve Yönletim Üstüne," çev. H. Şule Elkâtip, *Felsefe Tartışmaları*, 5, 1989, 7-23.
- Frege, Gottlob. *Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Matematiksel-Mantıksal Bir İnceleme*, çev. H. Bülent Gözkân, İstanbul, YKY 2008.
- Frege, Gottlob. "Kavram ve Nesne Üzerine," çev. İlhan İnan ve Bahadır Turan, *Felsefe Tartışmaları*, 44, 2010, 103-119.
- Gözkân, H. Bülent. "Frege ve Aritmetiğin Temelleri," *Gottlob Frege-Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Matematiksel-Mantıksal Bir İnceleme*, İstanbul, YKY 2008, 13-69.
- Heidegger, Martin. *Sein und Zeit*, Vittorio Klosterman, Frankfurt am Main 1977 [ilk basım 1927].
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- İnan, İlhan ve Bahadır Turan. "Çeviriye Önsöz: 'Kavram ve Nesne Üzerine,'" *Felsefe Tartışmaları*, 44, 2010, 100-102.
- Kant, Immanuel. *Immanuel Kants gesammelte Schriften*, Hrsg.: Bd. 1-22 Preussische Akademie der Wissenschaften, Bd. 23 Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, ab Bd. 24 Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Berlin, 1900ff ["Elektronische Edition

der Gesammelten Werke Immanuel Kants,” <http://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant>].

- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1993.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*, ed. & trans. Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Öztürk, Ümit. “Rudolf Carnap,” *Felsefe Tarihi III (XX. Yüzyıl Filozofları)*, ed. A. Kadir Çüçen, Sentez Yayınları, İstanbul 2016, 30-60.
- Parmenides. *Fragments*, trans. David Gallop, University of Toronto Press, Toronto 2000.
- Plato. *Complete Works*, ed., with introduction and notes, by John M. Cooper, associate ed. D. S. Hutchinson, Hackett Publishing 1997.
- Reimer, Marga & Michaelson, Eliot. “Reference,” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Spring 2017 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/reference/>>.
- Russell, Bertrand. “On Denoting,” *Mind*, 14(56), 1905, 479-493.
- Russell, Bertrand. “Gönderim Üzerine,” çev. Alper Yavuz, *Felsefe Tartışmaları*, 49, 2014, 55-71.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*, with a new translation by D. F. Pears & B. F. McGuinness, and with the introduction by Bertrand Russell, Routledge & Kegan Paul, London 1961 (*ilk basım 1918*).
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, YKY, İstanbul 2001.